

## ПРОБЛЕМИ СТРУКТУРИЗАЦІЇ ЗАЙНЯТОСТІ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

*Досліджено проблеми сучасного стану зайнятості на основі теоретичного її обґрунтування при переході від командно-адміністративної до ринкової економіки, наведено концептуальні шляхи розв'язання проблем зайнятості.*

**Ключові слова:** *зайнятість, структура зайнятості, безробіття, трансформація зайнятості, державне регулювання зайнятості.*

**I. Вступ.** Перехід України до ринкових відносин пов'язаний із великими труднощами, виникненням багатьох соціально-економічних проблем. Одна з них – проблема зайнятості, котра стосується безпосередньо людей, їхньої виробничої діяльності. Сучасні процеси, які відбуваються у сфері зайнятості, пов'язані з існуванням різних форм власності, що започаткувало створення нових сфер застосування праці, вивільнення надлишкового персоналу із діючих виробництв. Але поки що не створені ефективні механізми використання трудових ресурсів, виникають нові проблеми зайнятості, зростає безробіття [3,114].

Таким чином зайнятість – важлива детермінанта економічного і соціального поступу країни, умова досягнення загального добробуту в суспільстві.

Слід зауважити, що проблеми зайнятості населення завжди були в центрі уваги українських науковців, зокрема це праці Бандура С.І., Грішнєвої О.А., Долішнього М.І., Злупка С.М., Качана Є.П., Краснова Ю.М., Ліанової Е.М., Хомри О.У. та інших. Проблема зайнятості постійно повинна бути (і є) в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних науковців, оскільки форми і методи її вирішення на різних етапах суспільного розвитку значно відрізняються між собою.

**II. Постановка завдання.** Становлення ринкових відносин, формування і розвиток ринкової інфраструктури, модернізація економіки України обумовлюють необхідність дослідження цілої низки теоретико-методологічних питань, пов'язаних із зайнятістю населення і, насамперед, забезпеченням ра-

ціональної її структури, яка б відповідала соціальним пріоритетам економічних перетворень.

Всебічна трансформація матеріально-технічного базису виробництва, продуктивних сил і перехід до прогресивної структури економіки в сучасному українському суспільстві супроводжується поступовими зрушеннями в структурі зайнятості населення в галузях, сферах і секторах народного господарства [4,179].

Зайнятість є важливою узагальнюючою економічною категорією, що характеризує використання трудового потенціалу держави. Як вагомий макроекономічний показник, безпосередньо пов'язаний зі станом економіки, вона, відбиваючи рівень соціально-економічного розвитку країни, є водночас і його фактором і результатом. Зайнятість, розкриваючи один із найважливіших аспектів соціального розвитку людини, пов'язана практично з усіма сторонами суспільного відтворення та умовами життєдіяльності населення. Значною мірою саме від неї залежать якість життя населення та основні параметри демографічного і професійно-кваліфікаційного його відтворення; реальні можливості суспільства постійно підвищувати якість та конкурентноздатність робочої сили тощо.

Слід зауважити, що питання формування структури зайнятості населення ще не отримали всебічного та ґрунтовного вивчення. Проте, їх дослідження є необхідною передумовою попередження негативних соціальних наслідків економічних перетворень, які здійснюються в Україні.

Безумовно, що та чи інша структура зайнятості формується в результаті зрушень в матеріальній базі виробництва, зміни галузевої структури економіки, дії цілої низки інших чинників, які більшою чи меншою мірою впливають на розвиток цього процесу. Саме за зрушеннями в структурі зайнятості населення, наприклад, прискореному зростанні його чисельності в одних галузях, або зменшенні в інших, можна робити висновки щодо тих змін, які відбуваються в структурі господарства країни.

**III. Результати дослідження.** Розглядаючи проблему зайнятості в контексті економічних перетворень і, зокрема, структурної модернізації економіки, слід особливу увагу зосередити на їх впливі на забезпеченість громадян України роботою, формуванні так званого структурного безробіття.

Саме по собі безробіття спричиняється різноманітними чинниками. Але особливих масштабів воно набуває під час циклічних спадів в економіці країни та структурної адаптації господарства до зміни умов конкурентної боротьби на різних ринках. Найчутливішою до коливань ділової активності є виробнича сфера, особливо ті галузі, де відбувається інтенсивна структурна перебудова. Така перебудова супроводжується значним переміщенням робочої сили між окремими галузями, що відбивається на галузевій структурі зайнятості.

Скорочення виробництва, поява відносного надлишку працездатного населення, загострення конкуренції на ринку праці є, по суті, атрибутом циклічного розвитку економіки, особливо на етапі її спаду. Саме це обумовлює посилену увагу науковців і практиків до проблеми зайнятості. Відбувається інтенсивний пошук найефективніших моделей функціонування економіки, які б не лише забезпечували її піднесення, а й сприяли формуванню раціональної структури зайнятості населення.

Останнім часом проблема зайнятості стає предметом підвищеного інтересу вчених і практиків багатьох наукових напрямків: економістів та економгеографів, психологів та медиків, філософів та екологів. Розглядаються різні її аспекти, робляться спроби, у яких з наукових позицій обґрунтовується потреба комплексного та системного управління зайнятістю, ефективного використання трудового потенціалу суспільства.

Відповідно до законодавства України, зайнятість населення – це діяльність, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб. Зайнятістю визнається діяльність не тільки на державних підприємствах, але і в особистому, фермерському та інших господарствах, садівництві; індивідуальна трудова діяльність; підприємництво тощо; тобто діяльність, яка базується на праві вільного володіння своєю здатністю до праці і праві власності на засоби виробництва для вико-

нання цих робіт [5,1]. Поділяючи думку Онікієнка В.В. та Коваленко Н.І., що зайнятість є однією із форм прояву суспільно-економічних відносин між економічно активним населенням, суб'єктами господарювання та державою з приводу участі громадян у суспільному виробництві [1,7]. Вид зайнятості зумовлюється певними принципами організації, стимулювання й оплати праці, внутрішньо – та зовнішньовиробничими відносинами.

Поділяючи вищезазначену думку, необхідно наголосити, що зайнятість розкриває один з найважливіших аспектів соціально-економічного життя людини, забезпечує виробництво валового національного продукту, а отже – економічну основу життя суспільства. Безумовно, що разом з тим зайнятість має і соціальний характер, оскільки вона відображає потреби людей не лише в заробітках, а й у її самореалізації через суспільно-корисну діяльність.

Таким чином, зайнятість – це надзвичайно важливе явище соціально-економічного життя суспільства, яке далеко не вичерпується проблемами безробіття, а включає також такі аспекти, як раціональне використання праці, забезпечення гідного рівня життя працюючого населення, задоволення потреб господарства у робочій силі із врахуванням її кількості та якості, задоволення професійних потреб працівників, включаючи потреби у професійній освіті та підтриманні кваліфікації, соціальну підтримку у разі втрати роботи тощо [2, 71].

Основною проблемою зайнятості як соціально-економічного процесу є визначення її раціональної структури. Це можливе лише при добре відлагодженому механізмі управління зайнятістю як у масштабі країни в цілому, так і на рівні окремих регіонів, як на рівні сфер людської діяльності, так і на рівні господарських одиниць. Для цього необхідно виявити чинники, які впливають на структуру зайнятості, визначити методи впливу на ці чинники, а також критерії раціональної зайнятості, відповідно до яких слід здійснювати вплив.

Одним із найважливіших економічних чинників, що впливають на структуру зайнятості, є приватизація державного майна. Вона забезпечує розвиток різних форм власності в країні (державної, колективної, при-

ватної) та створює умови для конкуренції між ними. В такій обстановці власники підприємств змушені модернізувати свої виробництва, застосовувати нові технології, покращувати умови праці, якість продукції, змінювати профіль виробництва тощо. В результаті таких заходів виникає необхідність масштабної перекваліфікації працівників, вдосконалення структури робочих місць, підготовки спеціалістів новим сучасним професіям тощо. Поява великої кількості малих приватних підприємств, особливо в торгівлі та сфері послуг, зумовлює активне переміщення робочої сили із виробничої сфери у невиробничу.

Слід також зауважити, що в період трансформації вітчизняної економіки, затяжної економічної кризи мало місце довготривале падіння виробництва, різкий спад економічної активності підприємств. Наслідком таких процесів стало скорочення зайнятості та збільшення кількості безробітних. В цей час активно почали розвиватися нетрадиційні форми зайнятості; поширюється “човниковий бізнес”, самозайнятість тощо.

Безумовно, що трансформація структури зайнятості населення відбувається і під впливом реструктуризації економіки країни. На час здобуття Україною незалежності її економіка була зорієнтована значною мірою на задоволення потреб військово-промислового комплексу, а також на виробництво засобів виробництва. В нових економічних умовах продукція цих підприємств виявилася не конкурентоздатною або просто не потрібною в таких великих обсягах. Як результат – затоварення складів, відсутність реалізації, звільнення висококваліфікованих працівників. Вивільнена робоча сила знаходить засоби для свого існування у сфері послуг, малому бізнесі частина переїжджає в сільську місцевість, радикально змінивши професійну трудову діяльність.

Розвиток науково-технічного прогресу і впровадження у виробництво його найновіших досягнень є досить вагомим чинником, який постійно впливатиме не лише на рівень, але й на структуру зайнятості, зокрема професійно-кваліфікаційну, тобто питому вагу в ній різних професійних груп. Так для розробки і випуску мікроелектронної техніки виникає потреба у великій кількості високок-

валіфікованих спеціалістів, а, наприклад, у структурі зайнятості робототехнічних фірм все більше переважають особи розумової праці, особливо спеціалісти. Причому, ця тенденція буде посилюватися в перспективі. Зокрема, широке використання об'єднаної системи комп'ютерного проектування і управління виробництвом досить істотно вплине на професійну структуру кадрів в основному через ліквідацію деяких функцій управлінців середньої ланки. Досвід зарубіжних країн показує, що впровадження мікроелектронної техніки знижує можливості працевлаштування некваліфікованих робітників і збільшує ці можливості для людей з високим рівнем освіти.

Оцінюючи вплив сучасних форм автоматизації на структуру зайнятості, необхідно мати на увазі, що її застосування призводить до скорочення можливостей працевлаштування для жінок, а також осіб старших вікових категорій. Досвід економічно розвинених країн світу показує, що застосування мікроелектронної техніки сприяє, наприклад, витісненню жінок із виробничої сфери. Це пояснюється тим, що багато традиційних жіночих професій (в сфері конторської праці, торгівлі, телефонному обслуговуванні) найбільше доступні для автоматизації. Крім того, серед професій, на які зростає попит у зв'язку з розвитком мікроелектронної техніки, частка жінок незначна.

Таким чином, скорочення потреби в некваліфікованих і малокваліфікованих працівниках і зростання попиту на осіб переважно розумової праці – є одним із проявів науково-технічного прогресу, його впливу на професійно-кваліфікаційну структуру зайнятості в господарстві країни.

Проте, поряд із викладеними вище чинниками впливу на зрушення в структурі зайнятості населення, існує і ряд інших, дія яких більшою мірою здійснюється опосередковано. Тобто це демографічні процеси, культурно-освітній рівень населення, його здоров'я, умови праці, побуту та відпочинку, рівень реальних доходів та економічної свободи громадян тощо.

Щодо демографічних процесів, то їх вплив відбувається шляхом природного та механічного руху населення. Так, лише за останні роки в Україні спостерігається знач-

не скорочення чисельності населення в результаті зниження рівня народжуваності та зростання рівня смертності. Збільшується частка осіб непрацездатного віку, що зумовлює збільшення демографічного навантаження на працездатні групи населення. Щодо молодших груп населення, то вони все більше зорієнтовані на застосування своїх вмінь і навичок в нових перспективних сферах діяльності.

В міграційних же процесах, поряд із внутрішньою міграцією, яка довгий час відбувалася переважно в напрямку "село-місто", різко активізувалася, зовнішня міграція, насамперед, еміграція. Це стало реакцією молодого економічно активного населення на поглиблення економічної кризи в країні, підвищення рівня безробіття, зменшення доходів населення. Переважно це трудова нелегальна еміграція в країни Північної Америки та Європи. Це має негативний вплив на зайнятість населення, адже країну залишають молоді люди, кваліфіковані спеціалісти, які за час перебування за кордоном, в результаті використання їх не за фахом, втрачають свій професійний рівень. Разом з тим, для розвитку української економіки потрібні молоді висококваліфіковані трудові ресурси, які за умови необхідної економічної свободи зможуть реалізувати свій потенціал.

Економічна свобода населення безпосередньо впливає як на рівень, так і на структуру зайнятості. Можливість людини вільно обирати сферу діяльності і, що важливо, створювати приватні підприємства і вільно реалізовувати свої ідеї сприяє диверсифікації у різних галузях, а отже і до структурних зрушень в зайнятості населення.

Існує тісний взаємозв'язок між рівнем і структурою зайнятості та рівнем реальних доходів населення: чим вищі доходи населення, тим вищий рівень споживання товарів і послуг, що зумовлює поступальний розвиток виробничих та невиробничих галузей. І навпаки, при низьких доходах населення зменшується попит, насамперед, на товари непродовольчої групи та послуги, що гальмує їх розвиток.

Світовий досвід доводить, що розвиток зайнятості відбувається досить суперечливо. Зовнішньо це проявляється в цілому комплексі соціально-економічних явищ, таких як: технологічне та структурне безробіття, де-

фіцит кваліфікованих кадрів, вузька база підготовки і перепідготовки при гострій потребі в нових кадрах тощо [6,59].

**IV. Висновки.** З урахуванням викладеного, можна зробити ряд висновків. Світова та вітчизняна наука досліджує зайнятість населення в різних аспектах, виходячи з конкретики поставлених перед нею завдань. Проте виникає реальна потреба в розробці теоретико-методологічної бази поглибленого вивчення тих соціально-економічних передумов, які особливо впливають на структуру зайнятості населення.

З метою визначення існуючих закономірностей формування зайнятості населення в регіонах України, розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення її галузевої та територіальної структури, прогнозування соціальних наслідків економічних перетворень важливо враховувати набуті надбаня світової цивілізації щодо їх здійснення. При цьому застосування таких надбань в нашій державі повинно здійснюватися, виходячи із всебічного аналізу їх придатності до умов України, можливості розв'язання специфічних проблем зайнятості, характерних для періоду становлення ринкової економічної системи.

Беручи до уваги досвід багатьох країн світу з різним рівнем економічного розвитку, та політичними системами можна сказати, що існує достатньо засобів державного регулювання зайнятості в період трансформації економіки. Разом з тим не існує універсального рецепту, який би дозволив вирішити весь спектр проблем зайнятості, оскільки на них впливають багато чинників, які в різних країнах, в різний час, за різних економічних умов – неоднакові. За умов становлення ринкових відносин, глобалізації економіки, низької конкурентоздатності вітчизняного виробника державне регулювання повинно бути особливо вагомим.

Необхідність передбачення очікуваних зрушень у структурі зайнятості населення вимагає від науковців і практиків розробки новітніх методичних підходів до моделювання впливу структурних зрушень в економіці країни на трудову діяльність робочої сили, її кількісні та якісні параметри.

*І. Онікішко В.В., Коваленко Н.І.* Продуктивна зайнятість: зміст, актуальні проблеми і шляхи досягнення. – К.: Вид-во Принт-Експрес, 1999. – 50 с.

2. Богиня Д.П., Гріштова О.А. Основи економіки праці: Навч. посіб. для студ. екон. спец. – 2 вид., стер. – К.: Знання – Прес, 2001. – 314 с.

3. Волківська А.М. Теоретичні підходи щодо зайнятості населення (зарубіжний досвід). – Социально-экономические аспекты промышленной политики. Рынок труда и занятость. Сб. науч. тр. – Т.3.– Донецк, 2003. – 396 с.

4. Коваленко Н.І. Продуктивна зайнятість та інвестування економіки. – Зайнятість та ринок праці. Міжвідомчий науковий збірник. Випуск 9. – Київ, 1999. – 250 с.

5. Закон України “Про зайнятість населення” (із змінами та доповненнями до Закону України “Про внесення змін до Закону України “Про зайнятість населення” від 21 листопада 1997 року). – К., 1999. – 16 с.

*Research of problem of modern busy status on the basis of theoretical its ground, in transition from command-administrative to the market economy the conceptual ways of decision of problems of employment are resulted.*

*Косенко Є.В.*

## РОЗВИТОК ГЕНДЕРНОГО СЕРЕДОВИЩА

*У статті висвітлено період новітніх технологій та культурних перетворень, в якому на даний час знаходиться людство. Він становить один з останніх етапів у черзі подібних перетворень створення та формування суспільства.*

**Ключові слова:** *гендерні відносини в суспільстві, товарне виробництво, буржуазний жіночий рух, попит на розумову працю, робоча сила, гендерні відносини в суспільстві, вітчизняна традиція теоретизування над проблематикою статі, інституційне середовище, інституційна структура.*

**I. Вступ.** Період новітніх технологій та культурних перетворень, в якому на даний час знаходиться людство, є одним з останніх етапів у черзі подібних перетворень створення та формування суспільства. Протягом довготривалої історії його існування виникали нові технології, які впливали на всі сторони життєдіяльності. У подальшому ставилися нові запитання, вирішувалися проблеми, котрі надавали необмежені можливості тим, хто не обходив їх увагою, тобто формували ринки праці [7, 36]. Економічні імперативи, що виникали, набували високих пріоритетів лише в тому суспільстві, яке забезпечувало добробут всіх своїх членів. Така можливість здійснювалася при відповідному рівні розвитку інституційного середовища та інституційної структури. В науковій літературі під інституційною структурою розуміють відповідний впорядкований набір норм та правил, що формує моделі економічної поведінки та системи обмеження для суб'єктів господарювання.

**II. Постановка завдання.** Головним елементом інституційного середовища являється соціальний інститут. Тобто певні норми та правила, які визначають взаємостосунки між людьми [9]. Інституційне середовище завжди задавало рамки функціонування економіки та суспільства протягом того або іншого проміжку часу [11].

Світ, що змінювався, характеризувався новими цінностями: велике значення надавалося цивільному життю, відчуттю співдружності, шанувалися комерція та соціальна мобільність. На цьому етапі розвитку суспільства виникає поняття «раціональності» як соціальної норми. З точки зору М.Вебера, раціональність західної людини виникла при заміні архаїчних інститутів феодалного суспільства на нові у вигляді Реформації, Просвітництва, Протестантства. Вони створили передумови аскетичного капіталізму при одночасному прагненні до прибутків та особистої відмови від задоволень [2, 66].

Загальновідомо, що співробітництво в захисті прав людини розвивалося спочатку без будь-якого врахування факту безправності жінок у більшості країн світу. Уявлення про рівність чоловіків та жінок дуже повільно завойовували визнання в суспільстві, хоча сама ідея рівності всіх людей зовсім не була чужою для людства, справа, як правило, не доходила до рівноправності жінок. Навіть просвітники XVII – XVIII ст., які заклали філософські підвалини уявлень про право на рівність як про природне право людини, котре належить кожному від народження, нерідко обходили питання про права жінок [19, 20]. Розвиток такого плану ген-